

Бранко ПАНОВ

ГРАДСКАТА САМОУПРАВА ВО ОХРИД КОН КРАЈОТ НА XI И ПОЧЕТОКОТ НА XII ВЕК

Расветлувањето на проблематиката околу градската самоуправа на византиските градови во времето на Комнените и другите периоди во последно време сè повеќе ги привлекува одделните истражувачи¹. Досегашните резултати, поради недостиг на изворен материјал, сè уште се недоволни за добивање појасна претстава за следење на развојниот процес на градската самоуправа во византиските градови. Во расветлувањето на оваа проблематика, засега, главно, научниците се ориентирале на двата најголеми византиски града: Цариград и Солун и тоа во времето на владеењето на Палеолозите. Притоа, некои научници се изјасниле дека изворите им дале за право да се искажат дека постоеле сенати само во овие два града². Наспроти ваквото гледиште е она што смета дека и во други византиски градови постоела извесна градска самоуправа, поставена врз аристократска база, уште во XI век³. Дека е поисправно ваквото гледиште, говорат и извесни податоци од писмата на Теофилакт Охридски. Досега овие важни податоци не се искористени во науката, иако јасно говорат за постоење на совет (βουλῆς) во Охрид во времето на Алексиј I Комнин (1081 — 1118)⁴.

¹. Види: Љ. Максимовиќ, Византијска провинцијска управа у доба Палеолога. Београд 1972, стр. 151 и сл.; Г. Г. Литаврин, Византијско общество и государство в X—XI вв. Москва 1977, стр. 110 и сл.

². Љ. Максимовиќ, Византијска провинцијска управа, стр. 156, бел. 24.

³. А. П. Каждан, Город и деревня в Византии в XI—XII вв. Rapports du XII congrès international des études byzantines. Ochride 1961, стр. 37 и сл.; Д. Ангелов, Историја на Византија, II. Софија 1963, стр. 195 и сл. 1

⁴. Theophylacti archiepiscopi Bulgariae Epistolae, edd. J. P. Migne, PG, t. 126. Paris 1864, col. 516, B (Потаму: Theophyl.). Ф. Успенски по споредувањето на Мињевото издание со Ватиканскиот ракопис го исправил зборот βουλῆσεως со βουλῆς (Ф. Успенски, Образование втораго Болгарскаго царства. Одесса 1879, стр. 32, бел. 1) Подоцна како исправна исправката ја прифатиле и :Г. Цанкова-Петкова, За аграрните отношения в средновековна България XI—XIII век. Софија 1964, стр. 116; Р. Катичиќ, Теофилакт Охридски. — Во кн. Византијски извори за историју народа Југо-славије, III. Београд 1966, стр. 292, бел. 189; Б. Панов, Охрид во крајот на XI и почетокот на XII век во светлината на писмата на Теофилакт Охридски. Зборник посветен на Димче Коцо, изд. Археолошки музеј на Македонија. Скопје 1975, стр. 192; истиот, Богомилското движење во Македонија одразено во писмата на Теофилакт Охридски. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, кн. 2 (28). Скопје 1976, стр. 183.

Потпирајќи се, главно, врз изворните податоци од писмата на Теофилакт Охридски, во овој прилог ќе се обидеме да фрлиме извесна светлина врз разрешувањето на проблемот на градската самоуправа во Охрид во епохата ма Комнените.

* * *

Историјата на Охрид и неговата околина во времето на Алексиј Комнин во ниеден современ извор не е толку целосно и сликовито одразена, како што е во писмата на Теофилакт Охридски⁵. Без основа е искажувањето на В. Николаев дека за Охрид „малку податоци наоѓаме кај Теофилакта“⁶, зашто во неговите писма има покрај богат изворен материјал за црковната историја на градот⁷ и значаен материјал, во голем број случаи единствен, за добивање поцелосна претстава како изгледал и како се одвивал животот во градот во ова немирно време кога сè било пред „призракот на војната“⁸, зашто имало „однадвор битки а од внатре стравови“⁹.

Ваквите услови во крајот на XI и почетокот на XII век кога Теофилакт Охридски се наоѓал на чело на Охридската архиепископија, диктирале Охрид да се развие во голем град (πόλις)¹⁰. Внатре во неговите ѕидини биле изградени голем број улици¹¹ испреплетени со повеќе квартави¹². Во Охрид тогаш биле изградени голем број многукатни згради (полуόροφα)¹³ и добро проветрувани куќи (ριπλιστός οἶκος)¹⁴, како и голем број ниски и дрвени куќички¹⁵. Покрај тоа, градот Охрид имал и своја тврдина-акропол (κάστρον)¹⁶. Овој кастрон доминирал над градската населба¹⁷. Вакво планирање имале и другите византиски провинциски градови, кога меѓу градските ѕидишта се изградувал

⁵ Б. Панов, Теофилакт Охридски како извор за средновековната историја на македонскиот народ. Скопје 1971, стр. 158 и сл.

⁶ В. Николаев, Феодални одношения в покорената от Византия България отразени в писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ български. София 1951, стр. 157.

⁷ Вид. Ив. Снегаров, История на Охридската архиепископия, I. София 1924, стр. 189 и сл.; Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия в XI—XII вв. Москва 1960, стр. 356 и сл.; Б. Панов, Теофилакт Охридски, стр. 268 и сл.

⁸ Theophyl., col. 376, B.

⁹ Ibid., col. 388, B—C.

¹⁰ Ibid., col. 337., A; 504, C.

¹¹ Ив. Снегаров, Град Охрид. София, стр. 12 и сл.; Dj. Bošković — K Tomovski, Средновековната архитектура во Охрид. — Зборник Охрид, Охрид 1961, стр. 72 и сл.

¹² Theophyl., col. 455, B.

¹³ Ibid., col. 445, C—D.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Б. Панов, Охрид во крајот на XI и почетокот на XII век, стр. 183 и бел. 15-

¹⁶ Theophyl., col. 337, C. Слично биле утврдени, т.е. располагале со свои акрополи Серез, Прилеп и др. македонски градови. Вид. Грчки извори за българската историја, VIII. София 1971, стр. 174, 204. Сп.: А. Дероко, Средновековни градови у Србији, Првој Гори и Македонији. Београд 1950, стр. 18.

¹⁷ Dj. Bošković — K. Tomovski, Средновековната архитектура во Охрид, стр. 74 и сл.

акрополот, како резултат од што градовите добивале изразито аристократски карактер¹⁸. Видиштата на утврдениот град биле зајакнати и обезбедени со повеќе кули (πύργοι)¹⁹.

Општо земено, градот Охрид во разгледуваниот период се состоел од два територијално споени дела: тврдината (κάστρον) опкружена со ѕидови и кулите (πύργοι) и подградие опкружено исто така со ѕидови и кули. Тоа е видно и од поновите проучувања на средновековната архитектура во Охрид²⁰.

Во разгледуваниот период во Охрид живееле мноштво „црковни и мирски првенци“ (ἀρχόντων ἐκκλησιαστικῶν τε καὶ λαϊκῶν)²¹ како и многубројна градска сиромаштија²². За разлика од обичните луѓе на Охрид, споменатите од Теофилакт „црковни и мирски првенци“ живееле во централните делови на градот, во раскошни куќи²³. Значителен дел од „мирските“ првенци на Охрид ја претставувале домашната, феудална аристократија, која, освен во своите феудални замоци во околината на Охрид, живеела и во градот²⁴. Таквите феудални Теофилакт ги нарекол „кастрини“ (καστήρινοι), т.е. „простаци-Мокренци“ (ἀγροίκοις Μοκρηνοῦς)²⁵.

Од крајот на XI век во градот Охрид се одвивал забрзан културен развој што се одразил и во архитектурата и живописот²⁶. Како резултат од тоа, до средината на XII век Охрид се развил во „велик-лепен (град) со многубројни згради и широка трговија“²⁷. Таквиот подем почнал да се чувствува особено од 1082 година кога за Венецијанците биле пошироко отворени и вратите на македонските градски пазари²⁸. За време, пак, на преминот на крстоносците низ Македонија во 1096 и 1097 година за охридскиот градски пазар, како и за другите македонски градски пазари, се заинтересирале и другите италијански градови²⁹. Како резултат на тоа во Охрид почнала да се одвива жива трговија³⁰. Сето тоа, пак, силно се одразило врз самиот живот на охриѓаните. Градската аристократија почнала да носи „попристојна и почиста

¹⁸ А. П. Каждан, Город и деревня в Византии в XI—XII вв., стр. 36.

¹⁹ Theophyl., col. 516. Врз остатоците на видиштата и денес се видливи околу 18 такви кули. Вид.: Ив. Снегаров, Град Охрид, стр. 42; А. Дероко, Средновековни градови..., стр. 195.

²⁰ Dj. Bosković — K. Tomovski, Средновековната архитектура во Охрид, стр. 74 и сл.; А. Дероко, Средновековни градови..., стр. 18, 195.

²¹ Theophyl., col. 337. D — 340, A.

²² Б. Панов, Теофилакт Охридски, стр. 111 и сл.

²³ Theophyl., col. 445. C — D.

²⁴ Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия в XI—XIII вв., стр. 129 и сл.; С. Лишев, Българският средновековен град. София 1970, стр. 22 и бел. 69; Б. Панов, Теофилакт Охридски, стр. 100 и сл.

²⁵ Theophyl., col. 337, C.

²⁶ В. Н. Лазарев, Живопись XI—XII веков в Македонии. — Rapports du X^eе congrès international des études byzantines. Ochride 1961, стр. 111 и сл.

²⁷ Б. Недков, България и съседните ѝ земи през XII век според Идриси. София 1960, стр. 37, 112, бел. 41.

²⁸ Д. Ангелов, История на Византия, II, стр. 152 и сл.

²⁹ И. Сакъзов, Търговията в Македония през VII—XIV векове. — Македония, г. I, кн. VI. София 1922, стр. 19.

³⁰ Theophyl., col. 312, D.

облека (*ἱμάτια ἐλευθεριώτερα καὶ καθαριώτερα*)³¹. Така свечано облечени, охридските првенци го при ружувале архиепископот Теофилакт кога одел в црква³².

Во овој период економскиот подем на Охрид бил обусловен од неговата богата околина. Градот лежел крај самото езеро, кое Теофилакт го нарекол „езеро Ахерусија, мојот Лихнид“³³. Во својата близина Охрид имал и богати ниви и лозја (*ἀρούραις καὶ ἀμπελώνι*)³⁴. Околу Охрид се наоѓале и богатите феудални стеопанства на охридските феудалци — кастрираните, кои во голема мера своите производи ги продавале на охридскиот пазар³⁵. Со своите вишопи на охридскиот пазар тргувал и архиепископот Теофилакт каде што го сметале за „благат“³⁶.

Оживувањето на градскиот живот во Охрид во овој период, како што бил случај и со другите поголеми византиски провинциски градови³⁷, не можело да не се одрази и врз животот на околните села, зашто на еден или друг начин биле зависни од трговците и феудалците од градот.

Во писмата на Теофилакт Охридски во извесна мера е одразена и организацијата на световната и црковната управа во градот Охрид. Вестите од писмата на Теофилакт говорат дека во воено-административен поглед градот претставувал средишта на Охридската тема (*θέματις*)³⁸. Во неа влегувале само помалите околни места и гратчиња: Мокра, која Теофилакт ја нарекол дел (*τὸ μῆμα*) од Охрид³⁹, потоа -Кичево (*Κίτταβα*)⁴⁰, Преспа (*Πρέσπας*), која била седиште на архонт (*ἄρχων*)⁴¹, како и некои други околни места. Иако мала, Охридската тема била од големо воено-стратегиско значење за Византија. Таа опфаќала важна крстопати⁴². Градот Охрид се наоѓал на важниот пат „Via Egnatia“ и бил тесно поврзан со Драч и Солун⁴³. Затоа во него секогаш престојувале голем број патници⁴⁴. Инаку, Охридската тема се управувала кд стратег (*στρατηγός*), кој главно живеел во Охрид, и тоа во тврдината оаде што била сместена и неговата војска⁴⁵.

³¹. Ibid., col. 456, C.

³². Ibid., col. 337, D — 340, A.

³³. Ibid., col. 497, A.

³⁴. Ibid., col. 445, A.

³⁵. Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия в XI—XII вв., стр. 131; Б. Панов, Теофилакт Охридски, стр. 100—103, 158—163.

³⁶. Theophyl., col. 312, D.

³⁷. А. П. Каждан, Город и деревня. . . , стр. 33 и сл.

³⁸. Theophyl., col. 532, DD — 533, A.

³⁹. Ibid., col. 484, C.

⁴⁰. Ibid., col. 416, D.

⁴¹. Ibid., col. 469, B.

⁴². Ibid., col. 532, D — 533, A; сп. Б. Недков, България. . . , стр. 37—39.

⁴³. Б. Недков, България. . . , стр. 39—41; Г. Шкриванић, Путеви у Средњевковној Србији. Београд 1974, стр. 76—81.

⁴⁴. Theophyl., col. 533, A. Во Охрид често пати престојувале и византиските императори. Вид. Анна Комнина, Алексиада. Вступителна статья, перевод, комментарий. Я. Н. Любарского Москва 1965, стр. 155, 157, 163.

⁴⁵. Анна Комнина, Алексиада, стр. 165.

Во црковен поглед Охрид бил седиште на Охридската архиепископија во чишто диолез, освен македоните велгувале и повеќе епархии од другите соседни земји. Истовремено градот бил седиште и на Охридската епархија⁴⁶. Инаку, на чело на Охридската архиепископија стоел архиепископ, кој од 1037 година секогаш бил од грчко потекло. Тој управувал со помошта на голем број „црковни првенци“, исто така, од грчко потекло⁴⁷. Охрид бил седиште и на црковниот синод, кој го сочинувале епископите од одделните епархии⁴⁸. Синодот ги одржувал своите годишни собранија во Охрид, а понекогаш и во Преспа⁴⁹.

Во разгледуваниот период наспоредно со дејствувањето на органите на византиската централна власт, во градот Охрид дејствувал и „советот на општината“ (των τῆς βουλῆς μερῶν), а за што известува Теофилакт во своите писма⁵⁰. На овој редок но значаен изворен податок во историографијата не му е обрнато внимание, иако тој говори во прилог на постоењето на извесна градска самоуправа во Охрид во времето уште на Алексиј I Комнин. Вестите од писмата на Теофилакт исто така овозможуваат да се дознае и тоа дека советот се грижел за одржување на редот во градот. Пред советот морал да полага сметка дури и самиот архиепископ Теофилакт⁵¹. Преку советот охридските првенци, а меѓу кои предначеле „кастрините“, т.е. претставниците на македонската земјовладетелска аристократија⁵², доста се мешале во управата на градот. Со такви два пајвидни охридани архиепископот Теофилакт дури и остро се судрил, зашто вршел самоволија во градот, поради што бил наречен и „тиранин“⁵³. Инаку, овие зачетоци на градската самоуправа во Охрид биле поставени врз аристократска база како што било случај во овој период и во некои други византиски провинциски градови⁵⁴, зашто во советот на општината највлијателни биле „кастрините“ (феудалците), кои — освен во градот — силни позиции држеле и во околината каде што им се наоѓале замоците⁵⁵. Известување-

⁴⁶ Ив. Снегаров, *История на Охридската архиепископия*. I. София 1924, стр. 189; Б. Панов, *Теофилакт Охридски*, стр. 268 и сл.

⁴⁷ Theophyl., col. 524, D—525, A—B. Сп.: Г. Г. Литаврин, *Болгария и Византия в XI—XII вв.*, стр. 373; Б. Панов, *Теофилакт Охридски*, стр. 257 и сл.

⁴⁸ Theophyl., col. 344, B—349, B; 429, A—432, A.

⁴⁹ Ibid., col. 469, B—C—D. Вид. Б. Панов, *Теофилакт Охридски*, стр. 272 и сл.

⁵⁰ Theophyl., col. 516, B. Сп.: Ф. Успенский, *Образование Второго Болгарского царства*, стр. 32 и бел. 1; Г. Цанкова-Петкова, *За аграрните отношения в средновековна България*, стр. 116; *Византијски извори*, III, стр. 292, бел. 189; *Грчки извори за българската историја*, IX. София 1974, стр. 134—135; Б. Панов, *Богомилството...*, стр. 183—184.

⁵¹ Theophyl., col. 516, B.

⁵² Ibid., col. 337, C. Вид. Г. Г. Литаврин, *Болгария и Византия*, стр. 131 и сл. Б. Панов, *Теофилакт Охридски*, стр. 100 и сл.

⁵³ Theophyl., col. 433, D; 456, C—D—457, A.

⁵⁴ А. П. Каждан, *Город и деревня*, стр. 37 и сл.

⁵⁵ Вид.: В. Г. Василевский, *Материалы для внутренней истории Византийского государства*. — *ЖМНП*, ч. 202 (1879), стр. 401, 415; Ф. Успенский, *К истории крестьянского землевладения в Византии*. — *ЖМНП*, ч. ССХV (1883), стр. 66—67; М. М. Фрейденберг, *Развитие феодальных отношений в византийской деревне в XI—XII вв.* — *Ученые записки Великолуцкого государственного педагогического института*,

то од архиепископот Теофилакт дека во Охрид живееле и „кастрини-Мокренци“⁵⁶ — јасно говори дека овие охридски феудалци биле од соседната област Мокра, која влегувала во рамките на Охридската тема⁵⁷. Тие таму располагаале со богати стопанства и *кастро*⁵⁸, каде што бил сконцентриран и нивниот апарат на сила (свитата), со кој ги држеле во потчинетост феудално-зависните луѓе⁵⁹. Сè ова, пак, говори дека и во рамките на Охридската тема во овој период постоеле два вида *кастро*: државни, каков што бил охридскиот *кастро*, и приватни кои ги поседувале феудалците, по што архиепископот Теофилакт ги нарекол *кастро*⁶⁰. Да се стане владетел на кастро во ова време значело исто што и да се стане архонт⁶¹. Загоа Теофилакт нив ги викал и како *λαϊκὸν ἀρχόντων*⁶². Некои од охридските феудалци толку зајакнале што во зачувувањето на своите права дури оделе да се жалат директно во самиот Цариград⁶³. Веста од Ана Комина дека во 1083 година охриданиите го повикале Боемунд и му го предале градот⁶⁴, исто така во извесна мера говори дека тоа тие го сториле со цел да изде ствуваат поголеми права. Секако дека предавањето на Охрид било извршено од „првенците“ на градот, кои го држале во своите раце „советот на општината“.

Овие, а и слични податоци што се наоѓаат во писмата на Теофилакт Охридски⁶⁵, овозможуваат да се потврди она искажано гледиште во историографијата дека во XI—XII в. во византиските градови политичкото и економското господство им припаѓало на месните феудалци во чишито раце се „наоѓала и градската самоуправа“. Тоа, пак, значи дека „сега не господарел градот над селото, а селото над градот“⁶⁶. Оваа карактеристика наполно одговара и за средновековниот град Охрид, зашто во разгледуваниот период световните феудалци многу за акнале што биле во состојба да го отстранат од своите владеења (*δεσποτικά κτήματα*) охридскиот архиепископ да го собира прковниот данок-канониконот (*καλονικόν*)⁶⁷. Исто така, таквите архонти (*ἀρχόντων*) и по незаконски пат присвојувале имоти од селските оп-

4 (1956), стр. 114, бел. 6; Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия, стр. 131, 240 и сл.; А. П. Каждан, Город и деревня, стр. 37; Б. Панов, Теофилакт Охридски, стр. 101 и сл.; С. Лишев, Българският средновековен град, стр. 22 и бел. 69.

⁵⁶ Theophyl., col. 337., С.

⁵⁷ Ibid., col. 484, С.

⁵⁸ Ф. Успенский, К истории крстьянского землевладения в Византии, стр. 64—65;

Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия, стр. 239 и сл.

⁵⁹ Б. Панов, Имуניתетот и феудалната рента во Македонија во XI и XII век според писмата на Теофилакт Охридски. — Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, 22. Скопје 1970, стр. 233 и сл.

⁶⁰ Theophyl., col. 337, С.

⁶¹ Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия, стр. 240.

⁶² Theophyl., col. 340, А.

⁶³ Ibid., col. 445, А; сп. Византијски извори, III, стр. 274, бел. 64.

⁶⁴ Анна Комнина, Алексиада, стр. 165.

⁶⁵ Вид. Б. Панов, Теофилакт Охридски, стр. 99 и сл.

⁶⁶ А. П. Каждан, Город и деревня, стр. 43.

⁶⁷ Theophyl., col. 518, А.; сп. Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия, стр. 361; Д. Ангелов, История на Византия, II, стр. 136; Б. Панов, Теофилакт Охридски, стр. 177 и сл.

штини⁶⁸. Утврдувајќи се во своите феудални замоци, тие вршеле самоволија⁶⁹. отстранувајќи го притоа со измама „како некоја река“ од своите области и самиот император Алексиј I Комнин⁷⁰.

Меѓутоа, иако крушните феудалци зафатиле силни позиции и во самиот Охрид, како што било случај со „кастрините-Мокренци“, во овој период не дошол до израз нивниот сепаратизам, зашто византиската централна власт зајакнала и императорот Алексиј I Комнин бил во состојба да ги сменува непослушните управници и да ги конфискува имотите што феудалците (световни и црковни) ги присвоиле по незаконски пат⁷¹. Феудалниот сепаратизам во Македонија дошол до израз дури кон крајот на владеењето на Комнените, кога централната власт на Византија осетно ослабнала, со што се овозможило некои од македонските средновековни градови да станат седишта на самостојни феудални владетели⁷². Тогаш, секако, и градот Охрид се здобил со поголема градска независност.

---

⁶⁸. Б. Панов, Теофилакт Охридски, стр. 98 и сл.

⁶⁹. Теопрул., col. 313, В+С.; сп. Ф. Успенский, Образование Второго Болгарского царства, стр. 28, бел. 1.

⁷⁰. Теопрул., col. 316. А.

⁷¹. Б. Панов, Имуניתетот и феудалната рента во Македонија, стр. 228.

⁷². История Византии, 2. Москва 1967, стр. 258 и сл.; Историја на македонскиот народ, I. Скопје 1969, стр. 177—182; Б. Панов, Имуניתетот и феудалната рента во Македонија, стр. 236; Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за соодавање на национална држава, т. I. Изд. на Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје. Скопје 1981, стр. 114—117.